

VÝZNAM FAKTORŮ KOMUNIKACE V PRŮBĚHU SOUDNÍHO LÍČENÍ A JEJICH KOGNITIVNÍ POSOUZENÍ

Prof. PhDr. Hana Vykopalová, CSc.

Abstrakt

Komunikace jako forma sociálního chování. Sociální interakce, kognitivní schémata mentální prezentace. Uvědomované a neuvědomované kontexty sebe prezentace. Analýza verbální a neverbální prezentace soudního znalce v aktuální situaci.

Činnost soudních znalců a tlumočnicků upravuje příslušný zákon o soudních znalcích a tlumočnících, v němž je kromě řady specifik a vymezení výkonu této činnosti soudněznalecká činnost vymezena jako...*povinnost vykonávat soudněznaleckou činnost nestranně, s odpovídající odbornou způsobilostí, čestně a svědomitě*. Litera zákona se však již blíže nezmiňuje o celém procesu soudněznalecké práce, tj. procesem od zadání znaleckého posudku a jeho interpretaci včetně stanovení užitých metod a experimentů, až po studium spisů a dalších souvisejících předpisů, vyhlášek a pokynů až k vypracování konečné podoby znaleckého posudku a jeho předložení zadavateli. Celý tento proces je procesem komunikace na nejrůznějších úrovních myšlenkových pochodů, předjímání, zvažování, alternativ a hypotéz. Na znalecký posudek je pohlíženo jako na důkazní prostředek, který má procesní, ale i taktický význam. Jeho vypracování souvisí s celou řadou kriminalistických metod a technik a jeho projednávání je spojeno s atmosférou soudního líčení. Soudněznalecká činnost je tak těsně spjata s celou řadou aktuálních otázek soudní psychologie a kriminalistické psychologie, jako nezbytný předpoklad profesionálního výkonu. Forenzní psychologie se v souvislosti se studiem chování a prožívání ve specifických situacích, jakým situace v kontextu práva je, aktuálně zabývá psychologií pachatele, psychologií svědka, psychologií oběti, psychologií obžalovaného, apod. Psychologie soudněznalecké činnosti nebo soudního znalce je však bohužel zahrnována pouze mezi základní obecné poznatky soudní psychologie nebo kriminalistické psychologie. Podle významu, který však znalec v průběhu soudního líčení má a podle váhy znaleckého posudku, který je důkazním prostředkem, však je třeba se některým významným aspektům psychologie znalecké práce a znalce blíže věnovat.

Komunikace je svou podstatou chováním v sociálním kontextu, jejíž nezbytnou součástí jsou interakce a motivace. Pomocí komunikačního modelu dochází ke sdělování významů, ale také ke komunikačním šumům, nepochopení nebo nedorozumění. V průběhu komunikace dochází mezi dvěma komunikujícími subjekty ke vzniku *roviny vztahové* a *věcné*, k projevům *emocí* a *kognitivních schémat*, která bývají v řadě případů neuvědomovaná. Komunikace není pouze sdělování na úrovni verbální v podobě *mluvené nebo psané řeči*, ale

také v rovině *neverbální*, která tvoří důležitý a významný kontext celého řečového projevu. V případě znalecké práce stojí na počátku zadání znaleckého posudku, tedy otázky položené znalci k zodpovězení. Jedná se tedy o komunikaci mezi zadavatelem a příjemcem zprávy, která vypovídá o zadatelově erudovanosti a znalosti dané problematiky, o vyjadřovací obratnosti, vnímavosti, kognitivním posouzení problému a formulaci otázek tak, aby jejich zodpovězení bylo pokud možno jednoznačné a vyčerpávající na jedné straně a pochopení správnosti zadání na straně druhé, což předpokládá i jistou anticipaci a empatii zadavatele. V této situaci se komunikace stává jednostrannou, neboť závisí na soudci a jeho znalosti věci, na logice jeho uvažování a zaujatosti pro věc, odborné a specifické erudovanosti, jak bude formulovat otázky znalci, aby odpověď znalce významně přispěla ke spravedlivému pohledu na věc, neboť znalec se nemůže vyjadřovat nad rámec zadání ani k právní stránce věci. Komunikace však probíhá již daleko dříve než je zadání a formulace otázek, a to v podobě *sociálních interakcí*, které se uskutečňují již při výběru a určení znalce k vypracování znaleckého posudku.

Další komunikační kontext nastává těsně před situací soudního líčení, před předstoupením znalce při čtení znaleckého posudku. Ještě před slovním vyjádřením znalce při soudním líčení dochází k retrospektivnímu pohledu znalce na vlastní zpracování a závěr znaleckého posudku k němuž znalec dospěl za užití vybraných metod a experimentů, a na základě zkušeností dochází i k anticipaci možností položených otázek soudcem.

Vystoupení a komunikace v průběhu soudního líčení je uvědomovanou „komunikací vysoké intenzity“, proto verbálnímu projevu předchází i určitá introspekce. Jedná se o představy vlastního *sebepojetí*, tj. jak sám sebe vidí, představy vlastní *sebeúcty*, tj. jak si sám sebe váží a vlastního *sebepotvrzení*, sebedůvěry. Podle toho, jak jsou všechny tyto kroky zvládnuty, je patrné v dalším neverbálním projevu. Neverbální kontext situace je ale rovněž ovlivněn atmosférou soudního líčení, která má u nás charakter *tradicionalistický s obsahem prvků civilních* a přítomností dalších účastníků řízení a jejich (v této fázi jednání) neverbálními charakteristikami projevu, které však mají velmi intenzivní vypovídací hodnotu. *Posturologie, kinezika, mimika, pohledy a gestika* jednoznačně vypovídají o emocích zúčastněných stran – z neverbálních projevů lze usoudit na strach, lítost, obavy, stud, zlost, stres, agresi,... Každá verbální komunikace je doprovázena množstvím neverbálních doprovodných projevů, podle kterých lze usoudit na self-koncept vystupujícího. V případě znalce je to především *paralingvistika*, která přináší další hodnotící neverbální kritéria projevu: je to barva hlasu, rychlost řeči, intonace, hlasitost, artikulace, slovní vata, zakoktání, ale také přeréknutí, které opět sdělí to, co řečník sdělit nechtěl a prozradí jeho aktuální duševní stav. Je třeba připomenout, že každý projev má povahu sdělení, jde o to, zda to, co sdělujeme, sdělit chceme a uvědomujeme si to. Každý člověk má různou míru neverbálního expresivního výrazu, který se prolíná s verbálním vyjadřováním. Určitá míra výrazového projevu v kontextu situace je akceptována pozitivně a člověk je hodnocen příznivěji než naopak.

Další komunikační situace nastává při následném kladení otázek znalci. Charakter a četnost položených otázek znalci napoví o míře nejasností, nepochopení nebo nepochopení zodpovězených otázek ve znaleckém posudku, které se v mnoha případech mohou vymykat schopnostem objektivního posouzení znalcem a jím užitých metod a experimentů. Stává se tak v případech velké časové prodlevy mezi událostí a např. opakovaným uložením vypracování znaleckého posudku, kdy se jedná o absenci aktuálních stop, svědeckých výpovědí apod. Míra nejasností a vyjadřovací alternativnosti může však být ovlivněna i rozdílností fungování tzv. *myslenkových map*, které vycházejí z výkladu smyslového vnímání a vnitřního zpracovávání chování, a které se odrážejí v charakteru užitých slov v podobě mluveného nebo písemného projevu, kterému odpovídají typy vnímání a prožívání podle

oblastí smyslového zapojení oblasti: *vizuální, auditivní nebo kinestetické* a jsou individuální dispozicí každého jedince. Zjednodušeně řečeno, vizuální typ, aby si zapamatoval a později vybavil, potřebuje předmětnou událost vidět a k její následné interpretaci užívá specificky orientovaná slova a výrazy vyjadřující tuto individuální mentální dispozici. Při komunikaci jednotlivé smyslově orientované typy podvědomě vnímají své typové zařazení, popř. odlišnosti, a to může být další příčinou, proč se komunikace stává složitější, problematičtější, plná diskrepancí a neporozumění při komunikaci odlišných typů, ale také vstřícná a souhlasná v případě souladné sensorické orientace. Míra kognitivní disonance, tedy nepochopení souvislostí mezi sdělovanými informacemi a poznatky je doprovázena i neverbálními projevy, ze kterých lze vyčíst nejistotu, rozporuplnost nebo nerozhodnost.

Při děletrvajícím projednávání věci, kdy se jednotliví účastníci řízení vyjadřují ke stále stejnému průběhu události, ale svým způsobem, dochází ke vzniku tzv. *metakomunikace*, tj. vnitřnímu komentování toho, co říkají ostatní. Srovnáváním obsahu řečeného dochází k předjímání očekávání a hodnocení, srovnávání toho co slyšíme, s tím co si o tom myslíme sami, což může odvádět pozornost až ke vzniku specifické představivosti a ke ztrátě kontextu. Posléze se člověk se přistihne, že ačkoliv průběh jednání slyšel, některé pasáže si nepamatuje, protože pozornost „vypínal“, zaměřil jinam a neposlouchal.

Každý člověk, každý specialista a odborník v dané profesi si vypracovává svůj způsob vyjadřování, který je jednak ovlivněn jeho mentální a všeobecnou vzdělanostní úrovní, úrovní odborného zaměření a odborného vzdělání, který spolu s užíváním profesionálního jazyka a aktivitou v profesionálním prostředí, vedou k utváření *mentálních schémat*, která jsou propojením zobecněných zkušeností a informací na nejrůznějších úrovních. Mentální schémata, jsou opět individuálně utvářena a aktivována, fungují převážně na podvědomé úrovni, ovlivňují výběr a interpretaci informací, ale také výbavnost a tedy charakter komunikace. Podle způsobu utváření a propojení jednotlivých mentálních schémat na různých úrovních a podle způsobu jejich aktivace, může docházet k různým chybám a zkreslením, která bývají neuvědomovaná. Profesionální jazyk vede často i k dalším nedostatkům v komunikaci, které souvisejí s funkcí mentálních schémat. Jedná se o *implikované*, tj. generalizované a stereotypní pochody v myšlení, které v řeči vystupují jako „objektivní tvrzení“, někdy vedoucí až k sugesci nebo se jedná o příliš složité nebo skryté obsahy směřující k nepochopení nebo odlišnému pochopení věci.

Je třeba zdůraznit, že lidská komunikace je velmi variabilní, složitá a zajímavá zároveň. Netřeba tolik připomínat, že je především ovlivněna individualitou každého člověka, který jí propůjčuje konkrétní podobu se všemi chybami a nedokonalostmi, což je však současně lidské a tím i svým způsobem přitažlivé. I neverbální projevy, které z teoretického nebo profesionálního hlediska nehodnotíme pozitivně, mohou mít u konkrétního člověka v aktuální situaci své kouzlo a mohou se stát součástí jeho charisma, které je nezaměnitelné a ovlivňuje jeho společenský, profesionální i osobní život. Takto obdobně, ale současně velmi poučně, pojal komunikaci i Eric Berne, jako hru, kterou hrajeme celý život, stále, ale v různých situacích odlišně. Tak jako každý hráč, počítá E. Berne komunikační zisky a ztráty. Každá hra má svůj scénář, vnitřní a vnější psychologické a sociální zisky, jejichž pozitivní uspokojení přináší vnitřní a sociální užitek, eliminuje rizika a zdokonaluje komunikační schopnosti. V pojetí E. Berne je komunikace určitou transakcí, výměnou informací a chování mezi několika vnitřními stavy ega. Výměn informací a chování může být velké množství a na mnoha úrovních, v závislosti na situaci a vnitřním stavu ega. Jsou to opět jedny z mnoha situací, které člověk prožívá denně, běžně a téměř neuvědomovaně. Pokud se však nad tím zamyslíme, lze i touto komunikační dovedností předcházet konfliktům a nedorozuměním. A naopak, pomocí transakční analýzy lze vyjádřit nesouhlas, odpor a nadřazenost. Samozřejmě určitou roli v každé komunikaci, nejen v transakční analýze, hraje obsahový význam slov a

jazyková slovní zásoba. Jeden významový obsah lze v češtině vyjádřit v mnoha odstínech a nuancích, i to může být příčinou odlišného pochopení významové závažnosti a příčinou vzniku nejistoty a záleží na kontextu situace, jak je sdělení vyhodnoceno. První sociální kontext zprávy je vždy vnímán v obecné základní významové rovině, v obecném kontextu. Další dekódování zprávy již probíhá zaměřeněji, vnímáním specifických vnějších projevů chování okolí a třetí rovina dekódování zprávy je vnitřním, subjektivním sdělením, výzvou aktivující řadu systémů a schémat a odezev, vyvolávající chování. V průběhu soudního líčení soudní psychologie hovoří o vzniku privátní hypotézy soudce k danému případu, ale stejně tak lze hovořit i o privátní hypotéze soudního znalce, svou hypotézu má i obžalovaný, obviněný nebo svědek. Kontext situace a celá řada generalizovaných, ale i individuálních schémat verbální a neverbální komunikace všech zúčastněných je složitou komunikační situací, jejíž analýza není jednoduchá a snadná. Soudní znalec a jeho postavení v tomto komunikačním procesu je složité, obtížné, značně stresující, kladoucí značné nároky na komunikační preciznost verbální i neverbální, beroucí v úvahu všechny účastníky řízení.

Výše uvedené zamyšlení nad komunikačními úskalími v soudně znalecké práci není vyčerpávající, poukazuje pouze na některé vybrané aspekty jedné z nejdůležitějších a nejvýznamnějších činností, kterou pro člověka komunikace je a současně je příspěvkem k zamyšlení nad každodenním pracovním počináním.

Literatura:

- [1] BERNE, Eric: *Jak si lidé hrají*. Dialog, Liberec, 1992, ISBN 80-85194-52-X
- [2] LEVIS, David: *Tajná řeč těla*. Victoria Publishing, Praha 1995, ISBN 80-85605-49-X
- [3] VYKOPALOVÁ, Hana: *Vybrané kapitoly ze sociální psychologie v kontextu komunikace*. UP, Olomouc 2000, ISBN 80-244-0084-7